

Velfærdsstatens klasser

Finn Dam Rasmussen

En diskussion af nogle forsøg på klasseanalyse af de statslige velfærdsarbejdere og af velfærdsstatens klienter.

Klassebegreb og klassebestemmelse var et meget diskuteret emne i begyndelsen af 70'erne, men siden da har klasse teorier ikke haft status af at være en modesag. Ingen har imidlertid for alvor haft energi til at gøre op med klassebegrebet og det er blevet hængende i baggrunden på trods af postmodernismens, neo-strukturalismens og patriarkatsteoriernes fremturen, og er nu snart ved at ende som et harmløst TVavis-ord. Alle refererer til »klasser« og »klassekamp« som et relativt afklaret emne, der ganske vist er vigtigt, men som for tiden må vige for mere »spændende« problemstillinger. Dette er en utilfredsstillende situation, for det kan let vises, at klassebegrebet faktisk er voldsomt afklaringskrævende.

Det er således positivt, at der nu er kommet en dansk antologi¹ som tager fat i klasseproblematikken igen, også selv om den har fået en titel, der er mere salgsfremmende end egentlig dækkende. Denne antologi skal diskuteres her udfra en intention om at prøve at præcisere en klasse teoris opgave og centrale

problemer, og samtidigt vurdere nogle forslag til løsning af disse. Da klasse teori og marxisme hører uløseligt sammen, starter det hele med Karl Marx - og dog!

I.

Det var ikke mig, der fandt på det dér med klasser, siger Marx om sig selv. Ikke desto mindre er Marx og klasse teori næsten synonyme i teori historien - også blandt ikke-marxister. Marx ses således som denne opfattelses »...mest fremragende repræsentant«; han »...gælder som skaber af den første moderne klasse teori«; i stratifikationsteoriens udviklingshistorie »...er Marx den kopernikanske helt«². Men hvad er det da, han i denne sammenhæng er blevet så berømt for at mene?

Ligeså stor enighed der er om, at det er Marx, der er klasse teoriens centrale reference, ligeså stor uenighed er der om, hvad han faktisk har forstået ved klasser. Problemet er jo, at han aldrig explicit har skrevet nogen klasse teori. Det afsnit i Kapitalen, der skulle handle

1 Jens Hoff (red): »Stat, kultur og subjektivitet. Elementer til en moderne klasseanalyse«. Forlaget Politiske Studier, Kbh. 1985. At der nu er ved at ske en opblomstring af klasses diskussionen også internationalt, kan f.eks. se ud af det temanummer om »Klassen und Herrschaft«, som tidsskriftet PROKLA har lavet (no 58, 1985).

2 Marx citatet er fra MEW 28: 504. De øvrige citater er fra hhv. R. Nisbet: The sociological Tradition, 1966: 181, Wörterbuch der soziologie: 543, Int. Encyclopedia of Soc. Sciences: 289).

om klasserne, afbrydes efter et par sider. Hvorfor han aldrig fik skrevet det færdigt der kan have været helt op til 20 år mellem påbegyndelsen af det uafsluttede kapitel og hans død - er lidt af et mysterium. J. Cohen går såvidt som til at påstå, at det simpelthen var fordi han ikke kunne gøre det, uden at hans teori brød sammen. (1982: 181).

De fleste forfattere af marxistisk observans konstaterer det faktum, at afsnittet om klasserne aldrig blev skrevet, men jeg er ikke stødt på en eneste, der har prøvet at redegøre for, hvad Marx mon kunne have tænkt sig, at dette afsnit skulle handle om. I stedet fremstilles dét, der formodes at være Marx' klasse teori, men paradoksalt nok ud fra en »rekonstruktion« af de øvrige afsnit i Kapitalen. I disse forskellige fortolkninger er der imidlertid ikke engang enighed om de mest banale udsagn, f.eks. om Marx arbejder med et to-klasesystem eller et tre-klasesystem, og i sidste tilfælde om de tre s.k. »klassiske hovedklasser« hedder kapitalister, arbejdere, jordejere eller om de hedder borgerskab, arbejdere, småborgerskab.

De mange uklarheder, tvetydigheder og kontroverser opfattelser, der findes i marx-fortolkningerne, mangfoldiggøres, når klasse teorien yderligere skal »ajourføres« for at begribe de moderne velfærdsstatslige samfund.

»Velfærdsstaten« dukker op i klasse teorierne på flere måder. Dels er der et klassestrukturelt problem om, hvorledes de to store befolkningsgrupper, der har udviklet sig i sammenhæng med velfærdsstaten skal forstås, nemlig de *ansatte* i velfærdsapparaterne,

og de, som de »behandler«, *klienterne*. Dels er der spørgsmålet om, hvordan velfærdsstaten - ikke alene hos sine ansatte og klienter, men også i det øvrige samfund - skaber særlige interesser, konflikter, bevidsthedsformer, etc. der ikke behøver at være kongruente med, hvad der er betinget af det umiddelbare forhold mellem lønarbejde og kapital.

Hvis man læser i den nyere diskussion om klasser, vil man se, at bag de mange kontroverser positioner ligger der også et uafklaret grundproblem om, hvad en klasse teori egentlig skal kunne forklare. Hvad er klasse teoriens »genstandsfelt« og hvad er rækkevidden for dens udsagn? Er klasse teori en teori om bestemte sociale strukturer, om subjektivitetsformer, eller måske om formidlingen herimellem?³ Er det klasseforholdet, der determinerer subjektiviteten (adfærd, praksis), eller er subjektiviteten selv klassedefinerende? Er de statsansatte og klienternes klasseforhold bestemt gennem statens relation til kapitalforholdet/ klasserne, eller er staten som socialstruktur selv klassekonstituerende? Er vort samfund overhovedet et »klasesamfund«, eller er det et samfund, hvor der både findes klasser, men også grupper »udenfor« klasserne - altså ikke blot stratifikationsprincipper der »supplerer« klassestrukturen, men som i bestemte sektorer er alternativ til den? Med andre ord, er klasse teoriens gyldighed afhængig af, om den kan redegøre for *alle* sociale grupperingers strukturelle udspring?

Jean Cohen taler kritisk om en »overbelastning« af klassebegrebet og

3. Klasse teorien »...står netop i midten mellem den økonomiske og historiske analyse på den ene side og den politiske analyse og praksis på den anden.« (Fetscher: 477).

Claus Offe forklarer frustrationerne i arbejdet med klasseteori ud fra de »enorme krav«, der har været stillet til den: »Således består den ambition ved klassebegrebet, der idag er så vanskelig at indløse først og fremmest i, at med dette begreb skal samtidigt samfundets socialøkonomiske *struktur* og samfundsmedlemmernes typiske, 'rationelle' sociale *handlen* begribes; og for det andet i, at simultant hermed skal socialstrukturens 'statik' (dvs dens identiske reproduktion) og dens 'dynamik' (dvs den institutionelle omformning af socialstrukturen der gennemføres i sociale konflikter) kunne forklares.« (s.83).

Det skulle således være indlysende nok, at der er brug for afklaringsarbejde omkring »klasser og velfærdsstat«, og det er derfor fint, at der er ved at komme gang i denne diskussion, både i udlandet og herhjemme. Et problem, der imidlertid dukker op i disse »videreudviklinger« og »a'jourføringer« af klasseteorien, er bagsiden af ovennævnte problem om en afklaring af klasseteoriens udsagnsfelt. Det viser sig nemlig, at klasseteori ikke er en gang bolledej, hvor man mere eller mindre vilkårligt kan hive og flå i alle retninger, skære fra og lægge til som det nu passer sig. Langt snarere har den karakter af et korthus, hvor én etage ikke bare kan fjernes fra det samlede bygningsværk; og hvor bygningen vakler faretruende,

hvis dens grundlag udsættes for større rystelser.

II.

Antologien »Stat, kultur og subjektivitet« er på godt og ondt en del af den aktuelle debat omkring klassespørgsmål, hvis kaotiske udgangsproblemer jeg har antydnet ovenfor. Jeg vil i det følgende ret detaljeret diskutere to af bidragene i denne bog. Men først lige et par bemærkninger om bogen som helhed.

Antologien giver et godt indblik i, og nogle gode bidrag til en bestemt variant af klasses Diskussionen, der har udkrystalliseret sig i forlængelse af N. Poulantzas' arbejder.⁴ En af hovedfigurerne indenfor denne retning er E. Olin Wright, der leder et stort anlagt internationalt forskningsprojekt baseret på nationale klasseanalyser. Dette projekt har også danske deltagere, J. Hoff og J. Goul Andersen, der begge bidrager til antologien.

Bogen er koncentreret om diskussionen af de offentligt ansattes »klasseposition« og dens titel »Stat, kultur og subjektivitet« lover derfor mere, end den holder. Subjektivitet diskuteres faktisk slet ikke, og »kultur« er søgt dækket ind gennem en ret intetsigende gennemgang af den s.k. »Birmingham-skole«⁵. Men problemet klasse-velfærdsstat er også rigeligt stort

4. Man kan jo, med en af de centrale repræsentanter for denne retning, kalde den for »samfundsvidenskabelig marxisme« i modsætning til en marxisme, der både er filosofisk og politisk: »I fullständig kontrast till den filosofiskt-politiska marxismens kris vittnar de empiriska och teoretiska framgångar som antyts ovan om den samhällsvetenskapliga marxismens vitalitet och livskraft.« (G. Therborn 1983: 38).

5. Det påstås oven i købet, at det skulle være *første gang* at den nu - desværre - næsten bortsparede Birminghamskole præsenteres på dansk. Det er imidlertid gjort mange gange før, i flæng kan nævnes: P. Kaarsholm i »Kultur og klasse« nr 43; K. Drotner i »Den jyske historiker« no 26; K. Knudsen i »Hæfter for historie« no 4/83. Denne ret ligegyldige bagatel fremhæves kun her, fordi den illustrerer den tidstypiske selvovervurdering, der skæmmer store dele af bogen.

til én bog, og man kommer - på ganske bestemte præmisser - godt omkring mange aspekter heraf i de forskellige bidrag.

F. Valentin indleder bogen med en række ikke særlig præciserende opremninger af nogle problemer, han ser i marxismen. Således gør han forholdet mellem »samfundsstrukturer og individernes adfærd« til et spørgsmål om forholdet mellem »makro- og mikro-niveau«; han påstår at »merværdiraten ikke er den eneste fordelingsnøgle«, osv. Meget prætentivt postuleres det, at hans bemærkninger skal »sætte dagsordenen for den nødvendige reorientering af klasseanalysen« (s. 2). *G. Therborn* forsøger sig i sin artikel i branchen for »komparative studier« med at opstille nogle mål for styrkeforhold mellem klasserne, som mest af alt leder tankerne hen på den slags amerikansk politologi, der måler et lands demokrati ved at tælle antallet af fjernsynsapparater pr. indbygger. *Sven Bislev* skriver om interne opdelinger i de statslige bureaukratier, men i en unødvendig blanding af helt almene dogmatiske teoremer og fornuftig ræsoneren ud fra konkret historiske iagttagelser. Der er desuden en række andre artikler, bl.a. af Jens Hoff og af Tage Bild.

Der er imidlertid én ting, der er fælles for samtlige bidrag i antologien: Ingen af dem går ind på den kritik, der er rettet imod deres »skole« fra folk, som ikke tilhører denne. Denne skole kan groft karakteriseres som en kombination af en let moderniseret »historisk materialisme«, (traditionen fra Engels over II. Internationale) og traditionel empirisk forskningsmetode - den er således bag sine meget komplicerede skemaer rig på dogmatiske marxi-

stiske antagelser. For såvidt kritiske indvendinger tages op i antologien, er de kun »interne«, kun uenige i detaljerne - som regel om, hvor »grænserne« mellem de forskellige klasser skal gå. Denne mangel er problematisk, når man vil »...gøre status over de seneste års udvikling«, fordi hele den substantielle kritik udelukkes fra diskussionen. Det er således karakteristisk, at en af de senere års internationalt mest omtalte - og efter min mening suverænt den vigtigste - kritiker af Marx' og den marxistiske klasse teori, nemlig *Jean L. Cohen: Class and civil society*, ikke er så meget som nævnt i *en eneste* af antologiens artikler. Cohens kritik er en udfordring til *alle*, der mener at kunne bygge noget som helst på Marx' overvejelser, ingen tvivl om det. Den er imidlertid et decideret frontalangreb på den »strukturalistiske marxisme«, som simpelthen kræver enten en explicit modargumentation eller at denne »position« begraver sig selv og smider skovlen langt væk.

Der er to grupper, for hvem velfærdsstaten klasse teoretisk set har en speciel betydning, nemlig de offentligt ansatte og de der modtager statslig understøttelse i en eller anden form. Jeg har derfor udvalgt to artikler til nærmere diskussion, som koncentrerer sig om hver af disse grupper. Artiklen af J. Hoff analyserer de offentligt ansatte og er derudover interessant, fordi den giver et godt indblik i den diskussion, der internationalt føres i omegnen af Poulantzas-E.O. Wright. Artiklen af T. Bild analyserer de offentligt understøttede befolkningsgrupper, og er for såvidt nydannende, fordi disse grupper - deres enorme størrelse til trods - hører til den gængse klasseanalyse blinde pletter.

III.

Jens Hoff⁶ vil diskutere nogle udgangspunkter for en klasseanalyse af de ansatte i velfærdsstaten og vil præsentere »...en ny metodologisk angrebsvinkel med anvendelse af nye begreber.« Resultatet skal blive en typologi, der kan bruges til analyse af de »offentligt ansattes politiske og sociale adfærd og holdninger.« En forhåndsantagelse er, at de offentligt ansatte udgør en særlig gruppe, som »nødvendiggør en særlig analysemåde«.

Den særlige analysemåde går ud på, at »den sociale arbejdsdeling i staten« hverken kan forstås ud fra en ahistorisk tildeling af funktioner til staten eller gennem en analogisering til markedssektoren. »Den må derimod forstås igennem en dynamisk historisk-institutionel analyse af statens regulerings- og interventionsområder og væksten i disse (derfor: genealogi).« (s. 110). Her er følgende antagelse underforstået: Disse regulerings- og interventionsområder er afgørende for de offentlige ansattes politiske og sociale adfærd og holdninger.

Tidligere analyser af de offentligt ansatte har iflg. Hoff været ensidige på to forskellige måder: Enten har de alene beskæftiget sig med statens omgivelser (økonomi, klassekamp) eller med dens indre forhold (organisationsformer). Hoff vil nu kombinere de to typer analyser⁷ - og heri består det nye ved hans angrebsvinkel - og nødvendigheden af denne »syntese« udspringer »... af synet på staten som en social relation sui generis, og fra min overbevisning om, at en dækkende klasseanalyse af offentlig ansatte må udgå fra dette faktum.« (s. 112). Mere »metodologisk« interessant er bestemmelsen af den særlige kvalitet ved staten, forstået som en social relation, fordi det er den, der for Hoff er klassebestemmende: »Synet på staten bliver derfor i sidste instans afgørende for klasseanalysen af offentlig ansatte.« (112).

I sin statsbestemmelse går Hoff frem på den måde, at han først laver en »ahistorisk tildeling af funktioner til staten« (det var jo ellers det, han selv lige havde forbudt), staten skal nemlig garantere kapitalakkumulatio- nen, reproducere produktionsforholdene, legitimere institutionerne⁸; derefter

6. Jens Hoff: Velfærdsstatens genealogi og de offentligt ansatte, i »Stat, kultur og subjektivitet«, s. 110-146.
7. »Konkret vil det blive gjort gennem et forsøg på at forbinde John E. Roemers nylige bidrag til en marxistisk teori om udbytning og klasse med en historisk-konkret redegørelse for (i dette tilfælde) den danske velfærdsstats udvikling - inspireret af Bob Jessops statsteoretiske arbejder.« (s. 112).
8. Den programmatisk intention om at begribe staten som »en social relation« indløses derfor ikke i selve analysen. Det måtte jo indebære overvejelser over denne relations kapitalistiske form-specifitet og udelukke substantialistiske funktions-tildelinger såsom: »...staten er tvunget til at varetage bestemte funktioner for den dominerende kapitalistiske produktionsmåde og i denne forstand er den en kapitalistisk stat...« (s. 112). Den kapitalistiske statsmagt blir et andet sted udstyret med helt overnaturlige evner, den »...garanterer den kapitalistiske samfundsformations fortsatte beståen.« (s. 137) En tilsvarende opfattelse findes andre steder i »Stat, kultur og subjektivitet«. F.eks. skriver S. Bislev alment om staten, at den »opretholder kapitalismen« ... »og den opfylder en række samfundsmæssige funktioner af almen karakter, funktioner som opretholder det kapitalistiske samfund...« (s. 72). Men hvad er det for en naturlov, der åbenbart på forhånd garanterer, at staten aldrig kan gøre ting, der nedbryder eller destruerer kapitalismen, men kun ting der bevarer og opretholder den, sådan som disse funktionsbestemmelser påstår?

relativerer han disse funktionsbestemmelser, ved at sige, at de kan udføres på mange måder. Heraf kan konkluderes: »Den kapitalistiske stat er således på en gang en stabil/foranderlig social relation.« (s. 112). Desuden udgår han fra den antagelse, at den kapitalistiske stat »kondenserer og udtrykker« sammensætningen af flere forskellige produktionsmåder i samfundsformationen. Af denne påstand afleder han en anden: Statens interventions- og repræsentationsformer er »præget« af klassekampen (i den kap. produktionsmåde), men »udtrykker« i sin interne organisation en historisk kontinuitet, der rækker ud over kapitalismen. Fra disse påstande konkluderes: »Der er derfor en latent spænding indbygget i den kapitalistiske stat, som er blevet forstærket med velfærdsstatens vækst.« (s. 113). Velfærdsstaten er nemlig styret af en anden rationalitet end markedet, nemlig »behovsrationaliteten« og velfærdsstatens institutioner peges på, »...at nye produktionsmåder så at sige eksisterer embryonalt i de gamle.« (s. 113) Indenfor staten selv eksisterer samtidigt to eller flere organisationsprincipper, »der må ses som integrerede dele af forskellige 'produktionsmåder'.« (s. 114). De offentligt ansatte i disse »embryoniske produktionsmåder« siges at befinde sig i »modsætningsfyldte klassepositioner«⁹ mellem den kapitalistiske og post-kapitalistiske produktionsmåde, hvilket Hoff vil påvise, giver disse offentligt ansatte specifikke (klasse) interesser.

Produktionsmåde og udbytning

Hoff søger som nævnt, at udvikle disse synspunkter ud fra J. Roemer og E.O. Wrights skrifter. Han tilslutter sig den opfattelse, der »...ser den moderne kapitalisme som bestående af 3 udbytningssystemer: kapitalistisk udbytning (udbytning på basis af uligheder i fordelingen af produktionsmidler), bureaukratisk eller organisationsudbytning (baseret på ulige kontrol med organisationsressourcer) og uddannelsesudbytning (baseret på ulige kontrol med knappe færdigheder). Disse udbytningssystemer udgør også kernen i tre forskellige produktionsmåder: En kapitalistisk produktionsmåde, en statsbureaukratisk produktionsmåde og en socialistisk produktionsmåde. De avancerede kapitalistiske samfundsformationer rummer alle disse produktionsmåder i en kompleks artikulation eller interpenetration...« (s. 122). *Udbytning* defineres som dét, »...at en person ikke kan købe varer, som repræsenterer lige så meget arbejdskraft (arbejdstimer), som vedkommende selv har bidraget med til produktionsprocessen.« (s. 122)¹⁰.

Hermed forlades det specifikt marxiske udbytningsbegreb, hvad der selvfølgelig er helt legitimt. Problemet opstår først, når man på én gang omformulerer udbytningsbegrebet og fastholder det marxiske begreb om *merværdi*. Vil man benytte Roemers udbytningsteori som grundlag for en klasseanalyse af de offentligt ansatte, må man vise, at spørgsmålet om udbytning er af relevans for disse,

9. Det er en idé hentet fra E.O. Wright, der betyder, at de er dele af to klassepositioner på én gang.

10. Dette klunger à la den »arbejdspenge-lære« som Marx så heftigt kritiserede Proudhon's skole for. Se hertil f.eks. R. Rosdolsky.: »Zur Entstehungsgeschichte des Marxchen 'Kapital', Kap 4, Frankfurt 1968.

siger Hoff, og fortsætter: Man løber så ind i det problem, »...at det er meget vanskeligt at fastslå værdien af det arbejde, der er nedlagt i forskellige offentlige 'goder', da den overvejende del af disse ikke sælges på kompetitive markeder. Det bliver derfor umuligt, at fastslå hvorvidt offentligt ansatte er merværdiproducerende eller ej, og følgelig også umuligt at fastslå størrelsen og retningen af merværdiflows mellem den private og den offentlige sektor. Dette betyder dog ikke nødvendigvis, at der ikke finder udbytning sted i den offentlige sektor.« (s. 127).

I forhold til *merværdibegrebet* er disse udsagn meningsløse: Spørgsmålet om værdien af det arbejde, der er nedlagt i offentlige goder, strider mod merværditeoriens grundantagelse om, at arbejde ikke *har* værdi, men skaber værdi¹¹ - men dog kun for så vidt dette arbejde antager værdiens form (vare/penge), hvilket »offentlige goder« pr.def. ikke gør, (eller som Hoff selv siger, de sælges ikke på markeder). Det arbejde, der er nedlagt i offentlige goder, er altså ikke værdiskabende og følgelig heller ikke *merværdiskabende* (hvilket blot er værdiskabelse ud over et bestemt omfang). Det »udbytningsbegreb«, Hoff fremlægger, er helt uden forbestemmelser og er resultat af et regnestykke, »udbytning« er resultat af en slags konto-opgørelse: Modtager man mere end man yder, er man en »nettoudbytter«.

Hoff konkluderer på disse overvejelser: »...i et kapitalistisk samfund vil

vi sandsynligvis finde grupper af både 'netto-udbyttere' og 'nettoudbyttede' i den offentlige sektor. Der er derfor en ægte materiel basis for modsatrettede interesser mellem grupper i 'toppen' og i 'bunden' af den offentlige sektor.« (s. 128).

Altså: Først påstår Hoff, at det er *umuligt* at afgøre hvem der udbytter hvem (og hvis det kunne afgøres, ville det kun være af en økonom); derefter antages det (udfra lønforskelle), at der finder udbytning sted indenfor den offentlige sektor, og der konkluderes, at der hermed er afdækket »enægte materiel basis for modsatrettede interesser«. Hvordan en »udbytning«, der dels er umulig at konstatere, dels ikke kan *erfares* (kun beregnes) kan være materiel basis for interesser, er et mysterium.

Dertil kommer, at selve troen på, at man kan *aflede*, at grupper *interessere* nødvendigvis er modsatrettede, implicerer en forestilling om »objektive interesser«, der automatisk udspringer af en bestemt »position«. En sådan opfattelse lader sig ikke begrunde. At disse grupper kan have modsatte *interesser* implicerer, at der hos de udbyttede findes den *normative* antagelse, at udbytning er uønsket og bør afskaffes, og at den modsatte norm findes hos udbytterne. Om forskellige grupper af offentlige ansatte bekæmper hinanden indbyrdes eller forener sig i kamp mod andre grupper, lader sig ikke *aflede* fra en økonomisk udbytningskategori, men afhænger af, hvordan de erkender og fortolker deres verden.¹²

11. Denne opfattelse gentages tydeligt af Hoff: »...må man acceptere, at *arbejdets værdi* afhænger af ligevægtspriser.« (s. 122). Det er jo netop gennem sin kritik af forestillingen om »arbejdets værdi«, at Marx kan udvikle sit begreb om merværdi.

12. Det fiktive i begrebet om *objektive interesser* kan vises meget illustrativt et sted hos J. Goul Andersen: Han siger, at adskillelsen mellem manuelt og åndeligt arbejde (som han iøvrigt gør til den »afgørende klassebestemmelse«) »...bestemmer i al fald også én vigtig forskel i *objektive*

Der kan ikke deduceres fra eksistensen af udbytning til en (objektiv) *interesse* i dens ophævelse; normativitet og subjektivitet kan ikke deduceres fra kategorier¹³ - og helt vildt bliver det selvfølgelig, når denne udbytning ikke engang kan erkendes af de involverede.

Merværdi er jo den specifikke form for surplusproduktet i den kapitalistiske produktionsmåde, men Hoff forklarer ikke, hvilken form surplusproduktet skulle have i de to andre produktionsmåder, der er konstitueret på andre udbytningsformer. Det man kan gætte på er, at det, der tegnes gennem de to ikke-kapitalistiske udbytningsformer, er dele af (den kapitalistisk producerede) *merværdi*, hvilket betyder, at bureaukratisk/organisatorisk- og uddannelses-»udbytning« ikke er udbytning, men omfordeling. Det viser samtidigt indirekte, at de to postkapitalistiske »produktions-

måder« slet ikke er produktionsmåder, idet der her slet ikke er tale om principper for samfundsmæssig (re)produktion - det er produktionsmåder uden produktion. Senere bliver det også klart, at der heller ikke er knyttet specifikke klasser til disse produktionsmåder. Ovenikøbet er de heller ikke spor »postkapitalistiske«, fordi de udbytningsformer, der iflg. definitionen (se ovenfor) skulle konstituere dem, er baseret på vareproduktion og arbejdskraftens vareform, hvilket iflg. Marx danner en »epokeskabende udbytningsmåde« (MEW 24:42).

Det, der her er galt, kan metodisk betegnes som en »dårlig abstraktion«. Man kan ikke vilkårligt isolere et enkelt aspekt af den samfundsmæssige reproduktionsproces, f.eks. velfærdsstatens kriterier for tildeling af ydelser (»behovsrationalitet«) og udnævne det til en produktionsmåde.¹⁴ En analyse

interesser mellem arbejderklasse og mellemlag: Mellemlagene interesser er mindre vidtgående end arbejderklassens - de har nemlig ikke interesse i en dybtgående ændring af forholdet mellem manuelt og åndeligt arbejde. Det er klart, at denne forskel i interesser har snæver forbindelse til spørgsmålet om videreeksistensen af klasser under socialismen.« (1979:63).

Når mellemlagene siges *ikke* at have interesser i en dybtgående ændring af adskillelsen mellem åndeligt og manuelt arbejde, må det vel være fordi, at de som åndelige arbejdere har et arbejde, der opfattes som »bedre« end det manuelle, og at de derfor antages ikke at ville give afkald på dette privilegium. (G. Andersen begrunder ikke selv sin påstand). Derfor påstås de, at have en mindre vidtgående objektiv interesse i samfundets forandring end arbejderklassen. Imidlertid er der intet »objektivt« i denne interesse, det er Goul Andersens helt hjemmelavede. Man kunne postulere flere andre ligeså objektive interesser, f.eks. påstå, at det var selve *adskillelsen* mellem åndeligt og manuelt arbejde, der var problematisk, fordi begge arter udgjorde ensidige aktiviteter, og at alle følgelig havde samme objektive interesse i etableringen af deres enhed under socialismen. Hvad, der er en »objektiv« interesse, er altså helt subjektivt bestemt af Goul Andersens normer og socialismeforestillinger.

13. Jean Cohen argumenterer fremragende for dette synspunkt i sin bog.

Jeg kan imidlertid ikke forbeholdsløst stille mig bag hendes Marx-kritik. En kritik af Marx' aldrig udfoldede klasse teori er nødvendigvis altid samtidig en konstruktion af det, der kritiseres. Cohen lokaliserer Marx' afgørende fejl omkring begreberne karaktermaske/personifikation, og selvom denne kritik er rammende for den »Marx«, der eksisterer i hovedparten af de marxistiske klasse teorier, er det ikke den eneste måde, hvorpå klasse teorien kan konstrueres ud fra Marx. En anden måde - der giver karaktermaske/personifikation-bestemmelserne en anden status end Cohen gør - antydes i mine teser i afsnit V.

14. Den samme fremgangsmåde er kendt fra diskussionen på andre områder, f.eks. om de nye sociale bevægelser, ny teknologi, men også om husarbejdet. Også her har man fundet nye produktionsmåder i kimform.

af velfærdsstatens genesis og af dens systematiske sammenhæng med den kapitalistiske reproduktion vil vise, at den er opstået og udfoldet og kun kan reproduceres i sin komplementaritet til kapitalforholdets udfoldelse. Velfærdsstaten indeholder ingen principper for regulering af samfundsmæssig produktion, den er organ for forbrug og omfordeling af resultaterne af den allerede forudsatte kapitalistiske produktion.

Velfærdsstat og behovsrationalitet

Men er der alligevel ikke i selve velfærdsstatens princip - ville J. Hoff måske svare - noget der retfærdiggør, at den kan kaldes postkapitalistisk?

Velfærdsstatens princip skulle være den omtalte »behovsrationalitet«. Her til vil jeg indvende 2 ting:

1. Hvis man gør sig klart, hvad »behovsrationalitet« kunne implicere, er det indlysende, at velfærdsstaten ikke kan påstås at være styret af en sådan. Behovsrationalitet må betyde, at tilfredsstillelsen, udviklingen og udfoldelsen af individers og gruppers behov er det egentlige grundlag for dynamikken i samfundsudviklingen (eller evt. som her, i en sektor af denne). Men hvis behov skulle det være, der var styrende for velfærdsstatens udvikling? Velfærdsstaten har været komplementær til den kapitalistiske produktionsmåde, og det, der angiver grundtrækkene i dens udvikling, har været de problemer denne produktionsmåde frembringer. Selvfølgelig imødekommer velfærdsstaten - ligesom den kapitalistiske produktion - »behov«, men disse »behov« udgør en skrabet eller reduceret udgave af dé, der defineres og imødekommes gen-

nem den kapitalistiske reproduktion og på dens præmisser. Det er ikke optimeringen af pensionisters, de invalides, de tossedes, de arbejdsløses, osv behovstilfredsstillelse og -udfoldelse, der styrer udviklingen af velfærdsstaten og giver den dynamik, men en normativitet og et økonomiseringsimperativ der er klart kapitalistisk defineret. At velfærdsstatens ydelser ikke kræver aktive modydelser, betyder ikke, at de er bestemt af en »rationalitet«, der har sit grundlag i klientgruppernes behovstilfredsstillelse og -udfoldelse. At der i Bistandsloven snakkes om »behovsbestemte ydelser« er næppe et tungtvejende argument for *begrebsligt* at tildele velfærdsstaten selv den mindste kimform af »behovsrationalitet«.

2. Socialisme kan ikke identificeres med en abstrakt »behovsrationalitet«. Behov er ikke givet som sådan uafhængig af en samfundsmæssig proces, hvori de defineres og fortolkes, og hvori der er konflikter om, hvilke behov der skal fremmes, og hvilke der ikke skal. Der kan således ikke findes en »behovsrationalitet«, der er objektiv gyldig og blot kan følges, og som indbygget i sig har kriterier for rigtig valg. »Behovsrationalitet« er således slet ingen *rationalitet*.

At tildele velfærdsstaten »behovsrationalitet« uden samtidig at nævne hvilke interesser og reproduktionsformer, der samfundsmæssigt udformer og definerer behovene, er meningsløst. At tale om »behovsrationalitet«, uden at diskutere hvilken slags rationalitet og hvis behov, er en pseudoløsning på problemet om, hvad postkapitalisme/socialisme bør være. Denne diskussion må snarere dreje sig om, hvilke principper samfundet bør benytte sig af i sin permanente afklaringsproces af hvilke

behov, der skal fremmes, og hvilke der ikke skal.

Den foregående kritik har rettet sig mod de grundbestemmelser - produktionsmåde, merværdi og udbytning - som udgør grundlaget for J. Hoff's klassebestemmelser. Jeg har vist, at disse begreber er blevet reformuleret på en måde, så de ikke alene har mistet den (langtfra entydige) betydning, da de havde hos Marx selv¹⁵, men at de her er gjort så selvmodsigende, at de er meningsløse. Hermed kunne man sige, at det er overflødigt at beskæftige sig med Hoff's udvikling af klassebegrebet på dette grundlag. Når jeg alligevel gør det, er det fordi, det viser sig, at hans klasseanalyse er bygget op som en traditionel sociologisk stratifikationsanalyse, blot har variablerne her, lidt andre navne end de plejer.

I Hoff's klasseanalyse af de offentligt ansatte er selve *indholdet* i hans udbytningsbegreber ligegyldige, det eneste det drejer sig om er, at der er *forskelle* i uddannelse og »organisation« (dvs social magt og indflydelse). Når han på trods af sin indholdsmæssige revision af klassebegrebet, alligevel formelt klamrer sig til det, skyldes det alene forestillingen om, at man ud fra de objektive »klassepositioner« kan *aflede* klassernes indbyrdes modsatrettede klasseinteresser.

Hvis Hoff i stedet for sit forsøg på ajourføring af den marxistiske klasseteori, havde talt om *uligheder* i indkomst og i social magt og indflydelse, havde det været muligt for ham at udfolde sine tanker på en tydeligere måde gennem en reference til og kritik af sociologisk stratifikationsteori. Han er selv inde på det vilkårlige i at påstå, at der netop skulle være 3 udbytningsformer og spørger: »Hvorfor eksisterer der bestemte udbytningsystemer i stedet for andre mulige/tænkelige.« (s. 125).¹⁶ Det er nemlig klart nok, at heller ikke Hoff's 3 udbytningsystemer kan forklare alle uligheder i samfundet, og der ville da heller ikke i en stratifikationsteori - der erkendte sig selv som sådan - være nogen problemer med at udvide antallet af variable. F.eks. er køn og race jo »ressourcer«, hvis besiddelse kan muliggøre udbytning i Hoff's forstand.¹⁷

En horisontal typologi

J. Hoff opstiller et skema, der inddeler befolkningen efter, hvor mange af de 3 aktiver (produktionsmidler, organisation, uddannelse) de besidder. Blandt de, der *ikke* ejer produktionsmidler, er der 2 klasser, den ene udgøres af arbejdere uden uddannelse, den anden er en »middelklasse«, »...hvis interne hierarkisering er et resultat af de to

15. Kan man ikke lide denne formulering, fordi den kan føre til en ret futl strid, om, hvad Marx »egentlig mente«, kan man formulere det på en anden måde: Der er næppe teoremer hos J. Hoff - som formuleret i et andet sprog - ville være *metodisk* kontroversielle i gængs ikke-marxistisk socialvidenskab (måske bortset fra »afledningen af interesser« - se senere).
16. Han mener formodentlig her: »eksisterer« i E.O. Wright's *teori*, hvor han henter sine 3 udlytningsformer.
17. På s. 128 står der om uddannelses- og organisationsressourcer, at der ikke synes »...at være nogen grund til at tvivle på, at under kapitalisme er disse ressourcer, sammen med produktionsmidlerressourcer, de vigtigste ulighedsskabende aktiver.« Formodentlig er dette en bemærkning (der med god grund) kan give mange kvinder fråde i mundvigene: De har nu i 15 år dokumenteret, at køn er en ulighedsskabende faktor, der reproducerer sig tværs igennem alle niveauer af de uddannelses- og magtmæssige hierarkier.

andre former for udbytning.« (s. 123). Selvom dette skema udgør »...et meget frugtbart gennembrud« (s. 124) for forståelsen, har det dog en række mangler. Hvis man vil »...bevare disse vigtige indsigter i forholdet mellem udbytning og klasse« (s. 126), må de suppleres med en teori om disse udbytningssystemers skabelse og reproduktion, dvs at udbytningskriterierne må suppleres med »politisk/ideologiske kriterier«, der fanger den ekstra-økonomiske tvang/dominans, der er nødvendig for at reproducere udbytningssystemerne.

Den »ekstra-økonomiske tvang«, der skal sikre udbytningsformerne i den offentlige sektor, består i en særlig form for politisk/ideologisk dominans, som han betegner som »politisk/administrativ«. Med dette menes, at »...der eksisterer en bestemt ideologi i de offentlige hierarkier« (s. 129), som virkeliggøres i de daglige rutiner og garanteres gennem forvaltningsret og lovgivning. Denne særlige dominans eller ideologi, som de offentligt ansatte er underlagt, har en række *effekter*, nemlig hvad angår karak-

teren af de ansattes løn, deres loyalitet, og deres karrieremuligheder. Hoff laver herefter en »typologi af offentligt ansatte«, der består i en kombination af de 2 »ressourcer«, der muliggør udbytning (udd. & org.) + »ideologi/dominans-kriteriet«. Dette giver 4 typer af offentligt ansatte: Bureaukrater, professionelle/intellektuelle, semi-professionelle, underordnede.¹⁸ Denne typologisering betegnes som *horisontal* (s. 139)¹⁹.

Hvad der egentlig menes med »politisk/administrativ dominans« forstået som ekstra-økonomisk tvang er vanskeligt at forstå. Vi fik at vide, at det var en ideologi, som de offentligt ansatte var *underlagt*, at det var noget, der havde »*effekter*« (for løn, loyalitet, karriere)²⁰, men nu hedder det om »bureaukraterne«, at de *har del i* den politisk/administrative dominans. »Det behøver ikke betyde, at de nødvendigvis udøver dominans i arbejdsprocessen, men er derimod en rolle de får tillagt i kraft af deres strukturelle placering« (s. 131). Men dermed er »dominans« jo ikke til at adskille fra »organisation«.

18.

Besiddelse af ressourcer		Politisk/administrativ dominans	Kategori
Organisation	Uddannelse		
+	+	+	Bureaukrater
÷	+	+ / ÷	Professionelle/intellektuelle
÷	(+)	÷	Semi-professionelle
÷	÷	÷	Underordnede

19. Dette forekommer ikke som en særlig rammende betegnelse, da det drejer sig om grundlaget for interessemodsætninger mellem »top og bund« i den offentlige sektor (s. 138).
20. Men det hedder også om de samme forhold »...at de må betragtes som *effekter* af den offentlige sektor som en historisk-konkret struktur, og ikke som visse vil have det, kan udgøre kriterier i en klasseanalyse af offentligt ansatte.« (s. 130).

Hele ideen med denne typologi er, at den skal anvendes i analyser af »offentligt ansattes politiske og sociale adfærd og holdninger« (s. 110). Hvordan det skal ske, bliver der imidlertid ikke sagt noget som helst om, men man frygter det værste. Hele argumentationen peger på, at typologien skal forstås som et katalog af »positioner« med hertil knyttede »objektive interesser«, der så »forklarer« faktiske grupperes adfærd. Skulle teori og empiri ikke passe sammen, kan man hurtigt revidere de objektive interesser, ved at flytte lidt med + og ÷ i skemaet.

I diskussionen af udbytningsbegrebet blev det vist, hvordan Hoff fejlagtigt identificerede en økonomisk kategori med en social klasse med specifikke interesser. I denne »horizontale typologi« sker en parallel falsk identifikation mellem klasser/interesser og bestemte aspekter af arbejdssituationen, (har man kontrol over andre, er man højt uddannet, etc) Begrundelsen for at aflede sociale klasser, samt disses interesser fra bestemte træk ved deres arbejdssituation, er en skjult præmis om individernes totale identifikation med deres arbejde.

Gennem en sådan identifikation udryddes imidlertid hele feltet for en subjektivitetsteori: Hvad bestemmer adfærd, hvordan produceres holdninger, hvorledes fortolker individer deres interesser osv. Hos J. Hoff er alt dette forklaret gennem bestemte karakteristika ved deres arbejdssituation.

En vertikal typologi

Der er imidlertid andet end udbytning, »...som kan danne grundlag for modsatrettede interesser mellem forskellige grupper af offentligt ansatte. Disse

forhold har at gøre med den moderne velfærdsstats historiske udvikling.« (s. 132).

Det, Hoff her er interesseret i, er - ud fra en hegemoniopfattelse - at diskutere betydningen af arbejderklassens indflydelse for statens indre organisation. Udfra en historisk skitse opstiller han to forskellige organisationsformer, »klassiske« hhv »velfærds«-bureaukratier, hvor de sidste som nævnt siges at være præget af behovsrationalitet, men hvor det ikke fremgår, hvilken rationalitet der præger de klassiske bureaukratier. Da velfærdsbureaukratierne er integrerede og underordnede dele af apparater præget af klassisk bureaukrati, antager Hoff, at der er tale om en »voksende modsætning« mellem dem, og at denne strukturelle underordning er »...et materielt grundlag for modsatrettede interesser mellem de klassiske bureaukratier og velfærdsbureaukratierne.« (s. 137). Den betydelige forskel i »administrativ rationalitet« i de to bureaukrati-typer ses som udgangspunkt »for en vertikal typologisering af de offentlige ansatte« (s. 140). Placeringen i velfærdsbureaukratiet skulle give de ansatte i disse sektorer specifikke (klasse-) interesser (s. 114).

Her afledes modsætninger mellem de sociale grupper, der arbejder i hhv. klassiske og velfærdsbureaukratier, ud fra »modsætninger« mellem den »administrative rationalitet« i de to systemer. Igen kan dette kun ske ud fra en skjult antagelse om de ansattes fuldstændige identifikation med og reduktion til deres arbejdsfunktion. Eksistensen af en sådan identifikation kan ganske vist ikke udelukkes teoretisk og kun afgøres empirisk, men der lader sig, såvidt jeg kan se, ikke

opstille begrundede teoretiske teser herfor.

Hoff konkluderer selv på sin artikel, at dens vigtigste resultat er, »...at der er en virkelig materiel basis for modsatrettede interesser både mellem grupper i 'toppen' og i 'bunden' af den offentlige sektor, såvel som mellem forskellige typer bureaukratier.« (s. 138). Jeg mener at have vist, at dette resultat er baseret på en teoretisk skin-argumentation og at det derfor er meningsløst at anvende det som udgangspunkt for empiriske undersøgelser. Resultatet (»modsætninger mellem top og bund«) er på én gang så vagt og selvindlysende, at det kan tolkes ind i et hvilket som helst empirisk materiale.

IV.

J. Hoff problematiserer ikke lønarbejderkategorien i sin analyse af de offentligt ansatte, men udstrækker den oven i købet også til de post-kapitalistiske produktionsmåder. Hans typologi er en opregning af socialgrupper indenfor en overordnet lønarbejderbestemmelse. Den næste artikel fra »Stat, kultur og subjektivitet«, som jeg vil diskutere i det følgende er på dette punkt et mere radikalt forsøg på en modernisering af klasseteorien. Her gøres der op med bestemmelsen af de offentligt understøttede, som dele af en lønarbejderklasse.

De offentligt kontrollerede

Tagé Bild behandler i sin artikel²¹, de offentligt understøttede, der står udenfor arbejdsmarkedet. Han betegner denne gruppe som »de økonomisk

overflødige« og understreger, at dette er et relativt begreb, de er ikke overflødige i absolut forstand, men er det kun under bestemte historiske og samfundsmæssige betingelser. Med en vis grad af usikkerhed kan det beregnes, at de langvarigt offentligt understøttede i Danmark er vokset fra i 1950 at udgøre 1/20 af befolkningen i den produktive alder, til 1/5 i 1982 (s. 184). En mere restriktiv betragtning anslår at gruppen af totalt udstødte nu udgør 4-500.000, dvs næsten det dobbelte af arbejdertallet i industrien. (s. 185). Det er altså en meget stor gruppe mennesker, det drejer sig om, og intet tyder på, at den ikke skulle være af permanent karakter.

Spørgsmålet, som T. Bild stiller, er hvilke klasserelationer denne gruppe er bærer af, og han viser, at de overflødige er blevet utilfredsstillende analyseret i de hidtidige klasseanalyser. A.Gorz fremhæves som den, der - i modsætning til marxistiske analyser - i sin teori om »ikke-klassen af ikke-arbejdere«, har *synliggjort* de overflødige, men T. Bild mener dog ikke, at hans begreber har nogen analytisk værdi. Snarere end i klasseanalysen er det i den marxistiske statsteori (O'Connor, Gough, Habermas), at der har været gjort overvejelser om de understøttedes klasseposition. Disse overvejelser har drejet sig om de udstødte som politisk kraft, og denne gruppes betydning i forhold til den traditionelle arbejderbevægelse, men har resulteret i meget forskellige vurderinger af de udstødtes politiske betydning og potentialer.

21. Tagé Bild: De økonomiske overflødige. Om de offentligt understøttede, deres antal, samfundsmæssige placering og politiske magtpotentiel. i »Stat, kultur og subjektivitet«, s 178-207.

T. Bild mener, at de offentligt ansatte og de understøttede skal analyseres som to undergrupper af den fælles kategori »offentligt kontrollerede«. Han kan imidlertid ikke blive enig med sig selv om denne kategori udgør en *klasse* eller en »stand«. Hovedgrunden til denne misere ligger i hans manglende begrebsliggørelse af den kapitalistiske stat. Dette vil jeg nu eftervise lidt mere detaljeret.

Grunden til, at T. Bild mener at kunne rubricere offentligt ansatte og understøttede under den fælles «klassebestemmelse» *offentligt kontrollerede*, er, at de på det økonomiske niveau har det til fælles, »... at de modtager deres 'løn' fra statslige kasser, hvorfor de ikke direkte er underkastet markedets- og akkumulationsvilkårene. For såvidt begge grupper kun ejer deres 'blotte arbejdskraft' er det eneste, der skiller dem, i grunden blot at de første har fået tildelt en arbejdsfunktion (hvilket stiller dem stærkere), mens de andre ikke har det. Samfundøkonomisk gør det ikke den store forskel, om de understøttede formelt blev betragtet som ansatte med forskellige arbejdspligter tilpasset deres varierende arbejdsevne, hvilket også er demonstreret i visse offentlige beskæftigelses- og jobtilbud. Tilsammen udgør disse to grupper - hvad enten de har fået tildelt arbejdsfunktion eller ej - en særlig (og voksende) kategori af *statslig opbevaret og kontrolleret arbejdskraft*.« (s. 194).

T. Bild vil ud fra ovennævnte »økonomiske« bestemmelse af offentligt kontrollerede opstille »hypoteser om vekslende alliancer og interessemod-sætninger«. Det drejer sig om, at der ved siden af det traditionelle modsætningsforhold mellem ansatte og arbejdsgivere er opstået en opdeling

i skattebetalere og -modtagere, »som potentielt opsplitter den 'blotte arbejdskraft' i autonome interessegrupper.« (s. 194). Meget længere kan man ikke komme med denne afledning af modsætningsforhold, siger han, og det er derfor nødvendigt »at bevæge sig ud over det økonomiske niveau.« (s. 195) T. Bild vil gøre dette med udgangspunkt i Poulantzas opfattelse af, »...at en klasse er effekten af den måde hvorpå økonomiske, politiske og ideologiske strukturer sammenføjer sig til en konkret helhed. På den anden side må vi forkaste de tolkninger af det politiske og ideologiske niveau, der danner klassekriterier på basis af vekslende politiske magt- og organisationsforhold og ustabile ideologiske karakteristika. Det sidste er det, der skal forklares, og kan derfor ikke indgå i klassebestemmelsen. I stedet må vi fastholde, at klassebegrebet knytter sig til nogle objektivt eksisterende relationer, der formerer grupper med fælles livsvilkår i forhold til det samfundsmæssige magt- og fordelings-system.« (s. 195).

Det spørgsmål, der så stilles, er, om der - ved siden af de klassedefinerende økonomiske relationer - eksisterer »ordensdannende relationer af ikke-økonomisk art«, dvs »en komplementær statslig relationstype«, der kan bidrage til at tydeliggøre de offentligt ansatte og understøttedes *klasseposition* (s. 196), samt hvilket indhold en sådan relation har udover den abstrakt bestemte økonomiske interesse.

Her sker der - såvidt jeg kan se - et skift i forklaringsmodel. Frem til dette sted har T. Bild opbygget argumentationen ud fra hvad jeg vil kalde en »supplerings-model«: Først

en økonomisk klassebestemmelse (de offentligt kontrollerede modtager »løn« fra de statslige kasser, etc), men for at kunne tale om bevidsthed, mobilisering, organisation, etc, må man »bevæge sig ud over det økonomiske niveau«, dvs *supplere* med nogle ekstra-økonomiske og især politiske relationsbestemmelser (jvnf s. 180). De »politisk-ideologiske strukturer« afgiver bestemmelser, der så at sige bygges ovenpå de økonomiske; de ideologisk-politiske strukturer angiver den *orden*, som den økonomiske struktur betinger. (Her betyder orden altså nærmest »normativitet«).

Men fra dette sted og i resten af artiklen, dukker der - som det straks skal vises - en ny og anderledes forklaringsmodel op, (som jeg vil kalde »ordens-modellen«), og taler i munden på den første. Den nye model siger, at *ved siden af* kapital-relationen eksisterer en statslig relationstype, der determinerer et stratifikationsprincip, en social orden, som er *alternativ* til kapitalrelationens klasseforhold. (Her betyder orden politisk-ideologisk konstitueret stratifikation).²² Når T. Bild derfor taler om »to ordensbærende relationer« (kapital og stat), drejer det sig om »orden« i to ikke helt identiske betydninger.

En statslig relationstype

Det, jeg kalder ordensmodellen, tager udgangspunkt i T. Bilds påstand om, at det er nødvendigt at formulere en statslig relationstype *sui generis*²³, der kan bidrage til forståelsen af de »offentligt kontrollerede« (bestående af ansatte og understøttede) som *distinkt social kategori*. Den første, foreløbige, forståelse af denne relation må ske med »beskrivende begreber«, da andet ikke er til rådighed, og der opregnes følgende:

1. Der er ikke tale om en udbytningsrelation.

2. Der er tale om et »førkapitalistisk eller patronagelignende tjenesteforhold« (s. 198)²⁴. For de understøttede er der knyttet en passivitetspligt til ydelserne, for de ansatte er der knyttet pligt til loyalitet og accept af de statslige institutioners principper.

3. Der er i begge grupper en parallel indre differentiering i et privilegierlignende hierarki (uden præstationsafhængig sammenhæng mellem ydelse og belønning).

4. Der er forskel for de to grupper på, hvordan de pligter, der er knyttet til pengeydelsen, sikres opfyldt. For de understøttede drejer det sig om kontrol, overvågning, straf; for de ansatte drejer det sig om positive stimuli som løn og avancement. Disse fællesbestemmelser

22. Jvnf. J. Cohen: »Marx' tidlige forsøg på at skelne mellem moderne og præmoderne former for stratifikation gennem differentieringen mellem religiøs og politisk konstituerede ordner og socioøkonomiske klasser, som mangler direkte legal repræsentation, forbliver uvurderlig.« (s 183)

23. Men hvad ligger der egentlig i påstanden om, at denne relation er »ordensdannende« (s 196), eller når der tales om »de to ordensbærende relationer« (s 200, 203)?

Er der ikke her indbygget en »basis-overbygnings-model«, hvor normativiteten af sig selv dannes ud fra (de »objektive« s 195, 198) relationer? Ihvertfald er der ikke argumenteret for, hvorledes »ordenen« (normativiteten) *produceres*.

24. Jvnf. lignende tanker hos J. Hoff, hvor der sættes lighedstegn mellem »tjenestemandsbegrebet« og »det feudale herre/knægt forhold« (s. 129).

og forskelle er vigtige for forståelsen »af den *klasesituation*, der behersker de understøttedes tilværelse« (s. 198).

Den statslige relation *sui generis* udgøres altså af forholdet mellem staten som »arbejdsgiver« og dens ansatte/understøttede.

Imidlertid hedder det lidt senere: »Med den komplementære statsrelation har vi fået et begreb, der kan bestemme de understøttede som en distinkt social kategori, der både er identisk med og forskellig fra den traditionelt bestemte lønarbejderklasse. For såvidt de overflødiggjorte kun ejer den 'blotte arbejdskraft' må de placeres under lønarbejderbegrebet, men for såvidt de objektivt reproduceres i en statslig afhængighedsrelation, hvis modydelse er abstinens fra samfundsmæssige funktioner, er de ikke-arbejdere.« (s. 199).

Lad mig nu stoppe lidt op her og diskutere disse bestemmelser.

De betragtninger hos T. Bild, som tilhører en »supplerings«-opfattelse,²⁵ har kun deres betydning i forsøget på at begrunde »ordensmodellen«, men skaber megen forvirring, fordi de peger mod en læsning, der ser den statslige relation (og den hertil hørende orden) som en »overbygning« på den økonomiske klassebestemmelse i en basis-

overbygningsmodel. En sådan tolkning modsiges imidlertid definitivt af en række formuleringer, der argumenterer for ordensmodellen. Hvordan ser denne så ud?

Ordensmodellen siger, at udenfor og ved siden af kapitalrelationens klassestruktur, er der andre sociale grupper, stratificeret i en social orden på basis af en objektiv statslig relation. Denne statsrelation blev af T. Bild forstået som et forhold mellem »staten« og dens ansatte/understøttede og dette forhold blev karakteriseret ved: A) ikke direkte at være underkastet markeds- og akkumulationsvilkår (s. 194), dvs ved ikke at være et kapitalistisk bytteforhold (s. 198), og B) at være et førkapitalistisk eller patronagelignende tjenesteforhold, altså et personligt herredømmeforhold. Det betyder, at hvis den statslige relation er »grundlag« for dannelse af sociale grupper, er disse grupper *politisk* konstitueret, og den økonomiske side af forholdet er underlagt politikens primat, (ikke bestemt på markedet). En sådan social gruppe kaldes en stand, (og hierarkiet af stænder en social orden).

Denne terminologiske konsekvens tager T. Bild dog ikke af sine overvejelser, tværtimod »tilslører« han den ved at sammenblende den med en

25. *Suppleringsmodellen* bygger på N. Poulantzas og E.O. Wrights tanker og er i antologien repræsenteret ved bl.a. J. Hoff's og J. Goul Andersens artikler. Den udgår fra en økonomisk klassebestemmelse og supplerer denne med bestemmelser fra »politisk-ideologiske strukturer«. Det drejer sig således ikke om at begribe klassens måde at forholde sig på politisk og ideologisk, men derimod om at fastlægge nogle politiske og ideologiske »kriterier«, der definerer klassen. Hele ideen i denne model er baseret på en antagelse om, (en skjult subjektivitetsteori), at har man først bestemt klassen på alle 3 »niveauer«, så kan dens adfærd *afledes* heraf. Derfor den evindelige strid om, hvor »grænserne« mellem klasserne går, fordi det samtidigt er grænser for, hvem der er reaktionære og hvem der er arbejderklassens mulige »alliancepartnere«. Denne model har desuden den svaghed, at den kun udtaler sig om de statslige lønarbejdere gennem analogislutninger. Modellen er jo almindelig velkendt og er efter min opfattelse ofte blevet overbevisende kritiseret, og skal derfor ikke yderligere diskuteres her.

klassebestemmelse. Han søgte nemlig på ét punkt at gøre de understøttede identiske med den traditionelt bestemte lønarbejderklasse, fordi de ikke ejede produktionsmidler (s. 199). Dette er et utilstrækkeligt kriterie, hvis A) og B) ovenfor har gyldighed. Spørgsmålet om de offentligt kontrollerede udgør en stand eller en klasse, tager jeg op igen efterat have præsenteret T. Bilds videre analyse af dem.

Serien

T. Bild vil gøre nogle antagelser om den ene del af de offentligt kontrollerede, nemlig de understøttedes magt og mobiliseringspotentiale og om betydningen af gruppens vækst for det sociale konfliktfelt.

Kapitalforholdet er et gensidigt afhængighedsforhold mellem arbejdere og kapital, og det er fra sin nødvendighed i reproduktionen, at arbejderklassen henter sin væsentligste magtressource. Kapitalrelationen formerer altså klasser og organiseret klassekamp. Men statsrelationen er - her drejer det sig kun om de understøttede - et udpræget autoritært og ensidigt afhængighedsforhold, der ikke giver de understøttede nogen magtressource, og de har derfor svært ved at udvikle en kollektiv identitet. Da de ikke er udbyttede, kan de iflg. Bild ikke begribes som klasse, og »...svarende til den komplementære relationstype har vi derfor behov for et begreb, der kan bruges komplementært til kategorien klasse« (s. 201). (Her er der

tydeligvis ikke længere tale om nogen supplerende af den økonomiske klassebestemmelse)²⁶

Her foreslår T. Bild et begreb om *serien* (J.P. Sartre), der er bestemt som en »forening udefra«, men hvor individerne ikke er integreret i en gruppe gennem fælles arbejde, kamp eller virksomhed. »Tilværelsen i serien er præget af afmagt overfor de strukturer, der frembringer den, og ensomhed er den sociale effekt.« (s. 201). I modsætning til kapitalrelationen, klasser og klassekamp, så frembringer den statslige relationstype serialitet og afmagt. De understøttede må derfor betragtes som en særlig kategori, et neo-proletariat, der samtidigt er økonomisk sikrede og »politisk fattige«.

Ud fra serie-begrebet antager T. Bild, at der i en serie ikke kan forventes kollektiv identitetsdannelse og stabil organisation, men kun mere partielle og temporære sociale bevægelser, som til gengæld kan være radikale og eksplosive. Der kan ikke forventes nogen stabil alliance mellem serien/de understøttede og de arbejdendes interesseorganisationer. »Mens de understøttedes rolle som selvstændig magtfaktor derfor må antages at være beskeden og begrænset sig til kortvarige og lokale eptioner, så har selve gruppens eksistens og vækst utvivlsomt en kraftig effekt på udformningen af det sociale konfliktfelt som helhed. Denne effekt regner jeg for et af den moderne klasseanalyses vigtigste problemer.« (s. 203).

26. Det er på denne baggrund mærkeligt, at T. Bild kan tilslutte sig Therborns - hos Therborn selv iøvrigt ubegrundede - normering: »Som Göran Therborn rigtigt har pointeret *må en adekvat klasseanalyse omfatte totaliteten af den voksne befolkning*, og ikke bare den del, der ud fra et eller andet kriterium betragtes som økonomisk aktive.« (s 180).

T. Bild opstiller forskellige mulige hypoteser for den fremtidige udformning af dette konfliktfelt: Der kunne opstå en alliance mellem arbejdsgivere og de beskæftigedes organisationer *mod* de understøttede; eller den latente trussel mod de beskæftigede om at blive udstødt, kunne skabe en alliance omkring bedre levevilkår for de understøttede. Men snarere end sådanne klare konfliktlinier, tegner sig en sammenfletning af de to ordensbærende relationer, som opløser den gamle klassestruktur i et mylder af grupper, som udgøres af mixformer af markeds- og klientpositioner, der slutter sig sammen efter vekslende interessekonstellationer.

Serien er i disse overvejelser kun et begreb for de understøttede, men den »ordensbærende statslige relation« var fælles relation for både de understøtte og de *ansatte*. Betyder det, at seriebestemmelsen også skulle dække de offentligt ansatte? Det mener T. Bild næppe. Deres situation ligner i denne dimension (organisation omkring fælles interesser, kampe, osv) mere klassens end seriens. Hans manglende analyse af de ansatte bringer imidlertid ikke denne selvmodsigelse i hans bestemmelse af »den statslige relation« frem, (nemlig at den både er »seriebærende« og »klassebærende«).

En sådan analyse ville også have vist, at de to grupper, T. Bild underordner samme statslige herredømme-forhold, spiller helt forskellige roller. Det er faktisk de ansatte, der gennem deres arbejde udøver det statslige herredømme over de understøttede. Set fra de understøttedes synspunkt *er* de ansatte den repressive statsmagt. Så meget er i hvert fald sikkert: Hvis de statsansatte ikke udførte de-

res arbejde, ville »staten« heller ikke kunne praktisere nogen herredømme-udøvelse.

Stand eller klasse?

For at vende tilbage til diskussionen af, om de offentligt kontrollerede udgjorde en stand eller klasse, vil jeg først problematisere den fællesbestemmelse, T. Bild foretog af de ansatte og de understøttede, resuméet i A) og B) foran. Denne fællesbestemmelse er imidlertid efter min opfattelse kun tilsyneladende, fordi den abstraherer fra alle de *formforskelle*, der adskiller de to grupper. Offentligt ansatte er lønarbejdere med følgende begrundelse: C) Lønformen er en specifik kapitalistisk bytteform, salget af arbejdskraft til staten foregår på et marked, der er fælles for stat og kapital, og hvor arbejdskraften har principiel fri bevægelighed. D) Køberen har kontrol og herredømme over arbejdskraftens anvendelse i arbejdet, men ikke over *personen* - netop til forskel fra det førkapitalistiske herredømme-forhold. Dette er ikke et argument for en restløs identifikation mellem kapitalens og statens lønarbejdere, men for at de sidste må begrebsliggøres gennem lønarbejderbestemmelsen. Konklusionen er altså, at det sted, hvor T. Bild argumenterer *for* at de offentlig ansatte må ses under lønarbejderkategorien (ejendomsløse, - men under prækapitalistisk herredømme), er argumentet galt, ligesom det er tilfældet de steder, hvor han argumenterer *imod* det (intet arbejdsmarked og førkapitalistisk herredømme).

De understøttede derimod står ikke i noget lønformet bytteforhold til staten - hvilket forhold står de da i?

For at besvare dette, må man først tage fat i den fællesbestemmelse af

såvel de ansatte som de understøttede, der sagde, at de stod i et »førkapitalistisk eller patronagelignende tjenesteforhold« (pkt B) til staten. For at forstå hvorfor denne bestemmelse er gal, må man yderligere tilbage og have fat i den oprindelige bestemmelse af »den statslige relation«. Det var jo som vist en bestemmelse af relationen mellem staten og de ansatte/understøttede, men uden en bestemmelse af, hvad »staten« var for noget. Staten bliver derved pr. implikation reduceret til de »offentligt kontrolleredes« relationer. Men den kapitalistiske stat er jo selv en institutionaliseret relation, et forhold mellem det kapitalistiske samfunds borgere, hvori de beskæftiger hinanden i bestemmelsen som formelt frie, private subjekter, som myndige individer.²⁷ For så vidt staten som institution relaterer sig tilbage til samfundet (ved f.eks. at ansætte personer, uddele understøttelse, etc), handler den med *udgangspunkt* i individernes formelle frihed. I det omfang staten i sit forhold til samfundsindividerne så at sige bryder med sit eget princip - subjekternes formelle frihed - kan det kun begrebsliggøres på baggrund af dette princip selv. Statens *umyndiggørelse* af de personer, der modtager understøttelse, kan kun forstås på baggrund af det myndighedsprincip staten selv institutionaliserer. Logisk må privatsubjekternes formelle frihed først oprettes - og det er netop den *kapitalistiske* (borgerlige) statsrelation - før den kan forulempes. Statens *umyndiggørelse* af borgere forudsætter privatautonomiens princip. Individers klient-relation er ikke en ophævelse,

men en »modifikation« af dette princip. Den specifikke undertrykkelse, som den kapitalistiske stat praktiserer, kan derfor ikke begribes som udtryk for prækapitalistiske herredømmeformer eller patronagelignende tjenesteforhold.

Ved helt at overse den specifikt borgerlige stats karakteristika vil T. Bild heller ikke kunne præcisere mulighederne for at kæmpe imod den statslige undertrykkelse. Det er jo ikke ligegyldigt for en sådan kamps mål og midler, om de understøttede er retsløse grupper underlagt et herredømmespoti uden *grænser*, eller om de er borgere med bestemte rettigheder, som forulempes. Dette betyder på den anden side ikke, at disse rettigheder er *sikrede* - de er noget, der må tilkæmpes og forsvares. Men samtidigt er rettigheder også noget, der kan udvides og i dette perspektiv forekommer diskussionen af »social rights« (dvs. muligheden for en statslig sikret *ret* til et bestemt niveau) særlig perspektivrig - men det er en anden historie.

Konklusionen er, at der ikke kan opretholdes en fællesbestemmelse af offentligt ansatte og understøttede, det T. Bild kaldte de offentligt kontrollerede. De ansatte *må* begribes med *udgangspunkt* i lønarbejderbestemmelsen. De understøttede kan *ikke* forstås som en »stand« konstitueret gennem et førkapitalistisk herredømmeforhold. Men spørgsmålet står tilbage, kan der, udgående fra en bestemmelse af den specifikt kapitalistiske stat, angives stratifikationsprincipper for de understøttede?

27. At denne formelle frihed er komplementær til en »materiel« *tvang* berører ikke argumentet her.

V.

I det foregående er to forskellige forslag til udarbejdelse af en klasseanalyse af den »velfærdsstatslige kapitalisme« blevet diskuteret. Lad mig nu prøve på baggrund heraf, at skitsere nogle *teser* og at give nogle antydninger af, hvordan jeg ser muligheden for at løse nogle af de problemer, der er blevet påpeget i det foregående. Jeg tror, at man kan finde visse retningslinier ved (endnu engang!) at tage udgangspunkt i nogle formuleringer hos Marx.

Marx konstaterer i »Indledning«: »Befolkningen er en abstraktion, hvis jeg f.eks. udelader de klasser, den består af. Disse klasser er igen et tomt ord, når jeg ikke kender de elementer, de beror på. F.eks. lønarbejde, kapital, etc.« (1858: 20). Disse »elementer«, hvorpå klasserne beror, udgøres af »kategorier«. I Marx' plan for sit samlede værk vil han derfor først fremstille disse kategorier og derefter de fundamentale klasser, der »beror« på disse, så igen nogle yderligere kategorier (herunder stat) og atter klasser der beror på disse, nemlig de s.k. »uproduktive klasser« (1858:27).

Det betyder, at der programatisk kan sondres mellem økonomiske kategorier og sociale klasser. Men hvad er så »økonomiske kategorier«, hvorpå klasserne siges at bero? Kategorier er begreber for produktionsforhold, og produktionsforhold udgøres af samtlige de forhold, individerne står i til

den specifikt formede samfundsmæssige reproduktionsproces, dvs til den værdiformede reproduktion, kapitalens kredsløbsproces. Analysen af værdikategorierne i kapitalkredsløbet er altså *ikke* en klasseanalyse, heller ikke nogen »økonomisk klassebestemmelse«, der eventuelt skal suppleres med politiske og ideologiske klassebestemmelser, men er en analyse af de forhold og betingelser, hvorpå en særlig social identitet og kollektivitet kan opstå og udvikles. En tydeligere formulering ville være, at betegne de økonomiske kategorier som klassens specifikt formede »økonomiske eksistensbetingelser«.

I disse »økonomiske eksistensbetingelser« er indbygget, hvad Marx kalder »de økonomiske forholds stumme tvang«, dvs at kategorien, som klassen beror på, angiver en bestemt (kapitalreproduktiv) adfærdstvang, der determinerer en grundstruktur i hverdagslivet, som man måske kunne kalde en bestemt »livsform«. ²⁸ Efter den historiske etablering af velfærdsstaten må statsaktiviteterne indarbejdes i bestemmelsen af livsformerne ²⁹. Med udfoldede begreber om sådanne livsformer kan der på den ene side forbindes til kapitalens reproduktionsproces og på den anden side åbnes for en »sociologisk« analyse af, hvordan sociale klasser danner og udvikler sig. (Termen »sociologisk« anvendes for at markere disse sociale processers egenart). Klasser opstår ikke bare ud fra de økonomiske eksistensbetingelser, men er også bestemt gennem

28. Som et forsøg i denne retning kan man se det begreb om »arbejderens situation«, jeg prøvede at udvikle i bogen: »Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen«, Kurasje 1978.

29. Et grundproblem er her spørgsmålet om gyldigheden af arbejdskraftens vareformsbestemmelse - fungerer velfærdsstaten på en måde, så den netop sikrer et »friktionsfrit« arbejdsmarked, (ved at gribe ind over for det der falder »ved siden af« vareformen), eller er den gennem såkaldte »decommodificerings«-processer en undergravning af denne vareform?

en lang række andre forhold (geografiske, racemæssige, osv). Klasser og gruppers adfærd er desuden bestemt af, hvordan de formulerer deres interesser ud fra fortolkninger af og forholdene sig til »de økonomiske forholds stumme tvang«, til det statslige herredømme og til hele den konkrete situation (arbejdets art, arbejdsbetingelserne, sociale miljø, statslige politikker, osv), samt af hvordan de organiserer sig omkring disse interesser og kæmper for dem, gør erfaringer - en kompleks proces, der aflejrer sig som »kultur« og traditioner, der selv er meddefinerende for livssituationen.

I forhold til nogle af de problemstillinger, der er blevet diskuteret i det foregående, har dette bl.a. følgende »metodiske« konsekvenser:

- At tanken om *klassen »an sich«* opgives, (eller som dette kaldes overalt i antologien: »klassepositionen«), fordi dette begreb blot bestod i en falsk identifikation af værdikategori og social klasse. Den nødvendige sammenhæng, interrelationen, mellem kapitalkredsløb og social klasse formidles begrebsligt af livsformen. Livsformen formidler og angiver en bestemt adfærdstvang determineret af kapitalformen (eks: lønarbejderne *må* sælge deres arbejdskraft, (eller tilkæmpe sig en løn-erstatning), hvoraf følger spaltningen mellem arbejde og privat reproduktion, etc), omkring hvilken klassesdannelsen udkrystalliseres. Klassesdannelse i denne betydning kan kun ske som en social bevægelse, og må derfor ses i en per-

manent proces af dannelse, opløsning og nydannelse. Klassens maximale mobiliseringsgrundlag udgøres af de, der deler den pågældende livsform.

- At forsøgene på at bestemme *den sociale differentiering og stratifikation* ud fra værdikategorier begrænses radikalt. Kategorierne determinerer nogle kvalitativt forskellige livsformer (eks: kapitalist, lønarbejder, understøttet), der selvfølgelig angiver afgørende forskelle i hele livssituationen.³⁰ Livsformerne kan imidlertid ikke udgøre dækkende begreber for den eksisterende socialstruktur. Den kan kun begribes ved at gå ud over analysen af de forhold, der reflekteres i værdikategorier, gå »tilbage« til en analyse af (bl.a.) de forhold, som værdibestemmelsen netop abstraherer fra, samt til de sociale bevægelser hvorigennem klasseidentitet dannes. Det værdibestemmelser abstraherer fra er for eksempel: Arbejdets konkrete karakter og indhold, arbejdskraftens konkrete produktions- og reproduktionsbetingelser (eks: uddannelse og boligforhold), geografiske, racemæssige, kønslige differentieringer. Der er derfor heller ingen grund til at forvente kongruens mellem abstrakte værdikategorier og faktisk klassesdannelse.

- *Sociale modsætninger* og sociale konflikter og kampe er resultater af individers og kollektivers bevidste forholdene sig og lader sig følgelig ikke bestemme ud fra forholdet mellem økonomiske kategorier, men må forstås med udgangspunkt i en social stratifikation

30. Imidlertid skaber ikke alle værditeoretiske differentieringer, heller ikke de der i andre sammenhænge kan være afgørende, nødvendigvis differentieringer i livsformsbestemmelserne. Forskellen mellem produktivt og uproduktivt arbejde har f.eks. en afgørende betydning i kapitalens akkumulationsudvikling, og formidlet her igennem også for det generelle *leveniveau*, uden at det umiddelbart har konsekvenser for livsformsbestemmelsen som sådan, eller for den sociale differentiering og for subjektivitetsdannelsen.

og differentiering, der analyseres som ovenfor antydet. Da klassesdannelse forstås som en social bevægelse, er kampe og konflikter vigtige klassesdannende faktorer. Der kan altså ikke *deduceres* noget modsætningsforhold mellem sociale grupper ud fra forholdet mellem de kategorier, hvorpå de beror - f.eks. mellem industriarbejdere (produktivt arbejde/variabel kapital) og pædagoger eller skolelærere (uproduktivt arbejde/revenu)

- At der ikke består noget logisk afledningsforhold mellem livsform og *subjektivitet* betyder ikke, at der ikke er en sammenhæng mellem livsform og bestemte subjektivitetsformer (eks: lønarbejdet (det fremmedgjorte) betydning for identitetsdannelse). Det vil være nødvendigt med et interessebegreb, der gør op med forestillingen om »objektive interesser«, i det hele taget kræves der en omfattende diskussion af feltet for »subjektivitetsteorier«³¹

- *Emancipation* er ikke en objektiv interesse, der kan afledes fra en bestemt »klasseposition«³². Emancipationens retning og mål er normativt funderet og kan altså ikke bestemmes logisk ud fra den eksisterende elendighed. Kritikken af den kapitalistiske udbytning og undertrykkelse afdækker ikke noget immanent emancipationskriterie. Men den normativitet, der skal definere emancipationsfremskridt, kan kun opstå i det eksisterende samfund og kun bæres af sociale bevægelser, der har deres ud-

spring og kollektive identitet i dette samfund.³³ Emancipatoriske fremskridt kan tilkæmpes indenfor rammerne af en given livsform, ligesom livsformen selv kan fremstå som skranke for emancipation. En klasseanalyse, i stil med den jeg her har prøvet at give en idé om, vil kunne pege på latente eller faktisk artikulerede emancipationsinteresser, og på disse interessers magt-ressourcer i det eksisterende samfund - men den vil ikke på grundlag af de værdikategorier, hvorpå klasserne beror, på forhånd kunne fraskrive bestemte grupper muligheden for at blive del af en social emancipationsbevægelse, som stræber efter at transcendere de pågældende livsformer.

Fra ovenstående teser kan man uddrage nogle retningslinier for analysen af de offentligt ansatte og de understøttede.

De statslige lønarbejdere beror på kategorien »revenu-betalt lønarbejde«, (dvs statsligt exproprieret værdi udlagt til ikke-værdiskabende lønarbejde), hvilket betyder, at deres klassesdannelse udgår fra livsformen »lønarbejde«. Om det forhold, at de er *statslige* lønarbejdere, kan betinge, at de danner én fælles klasse kan ikke begrundes kategorialt, men afhænger af de empiriske fælles-træk ved statsligt lønarbejde. For tiden ser det ud til, at de statslige lønarbejdere snarere end at danne en egen klasse, synes at differentieres efter nogenlunde samme linier som de øvrige lønarbejde-

31. Der bliver gjort en lang række relevante overvejelser i denne retning i Claus Daniel: *Theorien der Subjektivität. Einführung in die Soziologie des Individuums*. Frankfurt 1981.

32. Det mener derimod Sven Bislev i sin artikel: »Disse interesser kan på det strukturelle plan udledes af bestemmelsen af klassepositionerne, ligesom man udleder arbejderklassens interesser i afskaffelse af kapitalismen af arbejdernes klasseposition.« (s 78).

33. Jeg er således uenig med både S.N. Larsen/L. Petersen og med Jens H. Rasmussen i deres markering omkring »kritisk normativitet« og muligheden af dens »forankring i den proletariske klasseidentifikation.« Se artiklerne i Kurasje nr 35/36.

re. Hvorledes statslige lønarbejdere faktisk adskiller eller forener sig med andre klasser, lag eller grupper i samfundet kan altså hverken afledes af de kategorier, hvorpå de beror, eller af den livsform som determineres heraf. Det afhænger af faktiske interessekonstellationer som tilvejebringes gennem allerede etablerede kamperfaringer, fortolkninger af den givne situation, perspektiver for fremtiden, osv. Af betydning herfor er selvfølgelig både den pågældende stats karakter og de ansattes forhold til deres arbejde og arbejdsgiver.

De understøttede beror ligesom de statslige lønarbejdere kategorialt på revenu, men det lægges ikke ud som løn. De står derfor i et asymmetrisk klientforhold til velfærdsstatsinstitutionen, altså ikke noget bytteforhold, der kan fastlægges kontraktligt. For at klientrelationen kan determinere en specifik livsform, må den have en sådan permanent, at den faktisk fungerer som *repro-*

duktionsform. Er dette ikke tilfældet, må klientforholdet analyseres indenfor rammerne af livsformen »lønarbejde«, som bestemte temporære afvigelser herindenfor.

Med disse antydninger er der forhåbentlig givet en idé om den udviklingsretning, jeg ser for klasseanalysen. For mig at se består vanskeligheden i første omgang i at bevare pointerne fra den kritiske marxistiske kapitalanalyse, men også at indse deres begrænsning og ikke krampagtigt udstrække dem til at skulle forklare hvad som helst. Den s.k. »samfundsvidenskabelige marxismes« (Therborn) evindelige »jongleren og elaborering af kategorier ad infinitum« (J. Cohen: 10) fører enten ingen vegne hen, eller til en udvanding og opløsning af klassebegrebet, der transformerer det til borgerlig sociologi - istedet for at fastholde det som en fortolkningsramme, der muliggør en *kritisk* tilegnelse af disse teories erkendelser og resultater.

Kurasje har tidligere bragt følgende artikler af Finn Dam Rasmussen:

»Proletariatets kulturhistorie«, i nr. 23/24 1980.

»Videnskabskritik som samfundskritik«, i nr. 23/24 1980.

»Tiden råber på...? Kommentar til nogle aktuelle tendenser i marxismen«, i nr. 29, 1981.

Litteratur:

Af K. Marx citeres udover MEW fra Grundrisse (1858) Modtryk/Kurasje 1974.

Jean L. Cohen: *Class and Civil Society: The limits of Marxian Critical Theory*. The University of Massachusetts Press. Amherst 1982.

I. Fetscher: *Der Marxismus. Seine Geschichte in Dokumenten*. München 1967.

J. Goul Andersen: *Mellemlagene i Danmark*. Århus 1979.

Claus Offe: *Bemerkungen zur spieltheoretischen Neufassung des Klassenbegriffs bei Wright and Elster*. i PROKLA 58/1985.

G. Therborn: *Den ny marxistiska klassanalysens uppkomst och problem*. i »Häftan för kritiska studier« nr 2, årg 16, 1983.